

Λίγο μετά την κατάθεση των όπλων οι Βούλγαροι άρχισαν και πάλι τον αγώνα στο εκκλησιαστικό πεδίο.

Στη περιοχή Γιαννιτσών - Έδεσσας κατέλαβαν έξι εκκλησίες. Στην περιοχή Σερρών αποπειράθηκαν να αποκτήσουν τον έλεγχο των ελληνικών εκκλησιών στη Βροντού και την Κλέπουσνα. Με τον ίδιο τρόπο επιχείρησαν να θέσουν τις διεκδικήσεις τους στην εκκλησία του Μελενίκου, του Γενλι Μαχαλά και της Βέρτσανης. Οι εξαρχικοί που αφέθηκαν ελεύθεροι από τις φυλακές με την εφαρμογή της αμνηστίας ξανάρχισαν σύντομα τη δράση τους και δημιούργησαν σε πολλά μέρη κομιτάτα για να διαχειρίζονται τους κοινοτικούς φόρους. Στο βιλαέτι Μοναστηρίου ο **Κόλε από τη Ζαγορίτσανη** πίεζε τα πατριαρχικά χωριά να δηλώσουν εξαρχικά. Στη Μηλόβιστα οι ρουμανίζοντες Βλάχοι επιχείρησαν να πάρουν την εκκλησία από τους Έλληνες. Στο χωριό Κλαμπούτσιτσα, το οποίο ήταν πατριαρχικό, όλοι οι κάτοικοι, εκτός από έξι οικογένειες, δήλωσαν εξαρχικοί. Οι αντίπαλοι μητροπολίτες πήγαν στο χωριό αυτό και ιερούργησαν ο ένας μετά τον άλλο κάτω από τα μάτια των στρατιωτών. Στην περιοχή αυτή πολλά χωριά βρίσκονταν υπό αμφισβήτηση και οι ντόπιοι εξαρχικοί επιχειρούσαν να προκαλέσουν τετελεσμένα γεγονότα πριν την οριστική διευθέτηση του εκκλησιαστικού προβλήματος. Οι Τούρκοι, όσο ήταν δυνατόν, προσπαθούσαν να αφήσουν τα ζητήματα αυτά στην τύχη τους. Κατά κανόνα οι Νεότουρκοι επιχειρούσαν να διατηρήσουν το status quo που υπήρχε από τις 10/23 Ιουλίου 1908.

Το αποτέλεσμα ήταν να επαναληφθούν οι εχθροπραξίες ανάμεσα στα σώματα των Οκτώβριο. Το μήνα αυτό σκοτώθηκαν συνολικά περίπου 25 άτομα. Μικρές εξαρχικές συμμορίες επιτέθηκαν σε αρκετά χωριά στα σαντζάκια Θεσσαλονίκης, Σερρών, Μοναστηρίου και στο βιλαέτι Αδριανούπολης. Μικρά πατριαρχικά σώματα προέβησαν σε αντίποινα, χωρίς όμως να επαναληφθεί η ελληνική δράση σε μεγάλη κλίμακα. Ανάμεσα στους Έλληνες που ανέπτυξαν δράση ήταν ο **καπετάν Γιάννης** στον καζά του Λαγκαδά, ο **Καραπάνος** στην περιοχή

Γευγελής - Δοϊράνης και ο

Γκόνος

, ο οποίος είχε τη βάση του στη λίμνη των Γιαννιτσών. Άλλα ελληνικά σώματα κινούνταν στις περιοχές Βέροιας, Φλώρινας και Μοριχόβου. Ελληνική δράση αναφέρθηκε, επίσης, το Νοέμβριο στα χωριά Τσέγανη, Νίσια, Όσλοβο και Βλάδοβο, όπου οι ντόπιοι δάσκαλοι είχαν οργανώσει ελληνικό σώμα.

Ως τις αρχές Σεπτεμβρίου, ο **Σαντάνσκι**, ο οποίος είχε διακόψει τις σχέσεις του με τους Νεότουρκους, είχε καταφύγει στις περιοχές όπου κυριαρχούσε η Εσωτερική Οργάνωση με την ελπίδα να στρατολογήσει εθελοντές. Για να μην υστερήσουν οι αρχηγοί της Εσωτερικής Οργάνωσης έστειλαν πράκτορες για να εξουδετερώσουν την επιρροή της προπαγάνδας του

Σαντάνσκι. Οι Νεότουρκοι όμως δεν έδωσαν σαφή υποστήριξη στην Εσωτερική Οργάνωση εναντίον του Σαντάνσκι και του Πάνιτσα. Στις 30 Αυγούστου ο Πάνιτσα δολοφόνησε στο Σκρίτσοβο τρία άτομα που αρνήθηκαν να πληρώσουν συνεισφορά.

Για να επιτύχει τη προώθηση της ενότητας των διαφόρων μερίδων στη Μακεδονία, το Κομιτάτο των Νεοτούρκων στη Θεσσαλονίκη όχι μόνο αποφάσισε να σχηματίσουν όλα τα επαναστατικά κομιτάτα έναν και μοναδικό σύνδεσμο, αλλά προσκάλεσε τις κατά τόπους κοινότητες να συντάξουν υπομνήματα, με τα οποία να εκφράζουν τις πολιτικές τους απόψεις και επιθυμίες. Έτσι έλπιζε ότι θα δημιουργούσε ένα πολιτικό πρόγραμμα και θα αποσπούσε την προσοχή από τις εκκλησιαστικές διαμάχες.

Στην έκκληση αυτή υπήρξε κάποια ανταπόκριση. Ο Σαντάνσκι, σε συνεργασία με τον **Σάτα φ** **ο** οποίος είχε έλθει πρόσφατα από τη Σόφια, συνέταξαν υπόμνημα εκ μέρους της Εσωτερικής Οργάνωσης. Το υπόμνημα αυτό, το οποίο ήταν μια αόριστη παρουσίαση παλιών ιδεών, ανταποκρινόταν ελάχιστα στις προσδοκίες των Νεότουρκων. Ζητούσε εξίσωση όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων και μια συνομοσπονδία επαρχιών, τα όρια των οποίων θα έπρεπε να οριστούν με βάση την εθνικότητα. Στη συνέχεια υποστήριζε ότι, αν το νέο καθεστώς δεν ικανοποιούσε αυτές τις επιδιώξεις, τότε το βουλγαρικό στοιχείο θα ξανάρχιζε τον αγώνα. Ένα άλλο υπόμνημα συνέταξε ο Σαντάνσκι με τους υπαρχηγούς του

Πάνιτσα

και

Ντερλιράντιεφ

. Ζητούσε με αυτό ριζοσπαστικά και σοσιαλιστικά μέτρα, καθολική ψηφοφορία, εθνικοποίηση της γης, υποχρεωτική κοσμική εκπαίδευση, να περιέλθουν στην ιδιοκτησία του κράτους ο σιδηρόδρομος και τα μεταλλεία, τοπική αυτονομία και εξίσωση των θρησκευτικών κοινοτήτων με την κατάργηση όλων των ειδικών προνομίων.

Οι Νεότουρκοι αντιμετώπιζαν περισσότερο θετικά τα μέλη της Εσωτερικής Οργάνωσης που είχαν ιδρύσει στη Θεσσαλονίκη μια λέσχη γνωστή ως "Συνταγματικός Σύλλογος", ο οποίος σχεδίαζε να δημιουργήσει παραρτήματα στα Σκόπια και σε άλλες πόλεις. Ο δεδηλωμένος σκοπός ήταν να προωθήσει την πολιτική και κοινωνική εκπαίδευση των Μακεδόνων σύμφωνα με το άρθρο 108 του τουρκικού συντάγματος, το οποίο αναφερόταν στα τοπικά δικαιώματα. Ο σύνδεσμος διακήρυσσε, επίσης, την επιθυμία του να ενισχύσει τους δεσμούς φιλίας μεταξύ των λαών της Αυτοκρατορίας και να εργαστεί για την εξύψωση της ίδιας της Αυτοκρατορίας. Το πρόγραμμα αυτό, όμως, δεν είχε ευμενή αντίκτυπο στην Εσωτερική Οργάνωση στο σύνολό της, ούτε και στη βουλγαρική κυβέρνηση.

Στις 9-10 Σεπτεμβρίου 1908 μέλη της Εσωτερικής Οργάνωσης στην περιοχή του Μοναστηρίου πραγματοποίησαν τοπικό συνέδριο για να καταρτίσουν τις προτάσεις που θα υπέβαλαν στο ευρύτερο συνέδριο στο οποίο επρόκειτο να σταλούν 18 αντιπρόσωποι από το Μοναστήρι. Οι προτάσεις αυτές περιελάμβαναν την αυτονομία της Μακεδονίας στα πλαίσια ενός ομοσπονδιακού οθωμανικού κράτους ή εναλλακτικά ένα δυαδικό κράτος, εφόσον η υπόλοιπη Τουρκία δεν θα ήταν ομοσπονδία, διοικητική διαίρεση με βάση την κατανομή των εθνοτήτων, οι υπουργοί να είναι υπεύθυνοι στα κοινοβούλια που θα εκλέγονταν με καθολική ψηφοφορία, ελευθερία συνείδησης, ελευθερία Τύπου και έκφρασης, καθώς και μέτρα που θα επέτρεπαν στους χωρικούς να αγοράσουν τη γη που καλλιεργούσαν και να δανειοδοτούνται με λογικό τόκο.

Το συνέδριο άρχισε τις εργασίες του στη Θεσσαλονίκη στις 20 Σεπτεμβρίου 1908 και ο αριθμός των αντιπροσώπων έφτασε τους 84. Πριν διαλυθεί, συνέστησε μια μόνιμη επιτροπή, η οποία παρουσίασε τα αιτήματά της στο Κομιτάτο "Ένωση και Πρόοδος". Ζητούσαν τροποποίηση του συντάγματος με βάση την αρχή της εθνικής κυριαρχίας, καθολική ψηφοφορία για όλους τους άρρενες πάνω από 20 ετών, οι υπουργοί να είναι υπεύθυνοι απέναντι στο κοινοβούλιο, να είναι αιρετά τα 2/3 των μελών της γερουσίας, να κατοχυρωθούν η ελευθερία συνείδησης, εκπαίδευσης, Τύπου και του συνεταιρίζεσθαι, η αυτοδιοίκηση για τις κοινότητες, με επίσημη γλώσσα εκείνη της πλειοψηφίας των κατοίκων, επαρχιακά κοινοβούλια, στρατιωτική θητεία για τους μη μουσουλμάνους, ελεύθερη στοιχειώδη εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα, διατήρηση των θρησκευτικών προνομίων, δημοσίευση των νόμων στις εθνικές γλώσσες και όχι μόνο στην τουρκική, δίκες ενώπιον ενόρκων, απόδοση της γης στους καλλιεργητές της.

Οι Έλληνες είχαν ήδη διατυπώσει ένα πρόγραμμα σε υπόμνημα που συνέταξε η κοινότητα Θεσσαλονίκης. Τα περισσότερα από τα σημεία που διαπραγματευόταν είχαν ήδη αναπτυχθεί εκτενώς στην τοπική ελληνική εφημερίδα *Φάρος*. Αφορούσαν άδειες εξόρυξης μεταλλευμάτων, υποθήκες, την ελεύθερη εισαγωγή μηχανημάτων, κανονισμούς περί διαβατηρίων, μεταρρυθμίσεις στα τελωνεία, δικονομικά θέματα και διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Ταυτόχρονα, το υπόμνημα επισήμαινε την ανάγκη να διαφυλαχθεί το ελληνικό στοιχείο στη Μακεδονία ως αυτόνομη οντότητα και να διατηρηθούν τα υφιστάμενα δικαιώματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το Σύνταγμα θα έπρεπε να τροποποιηθεί ώστε να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι.

Οι Έλληνες στην πλειοψηφία τους ήταν ενωμένοι ως προς τους στόχους τους, μόνιμος στόχος τους ήταν να διαφυλάξουν τον Ελληνισμό στη Μακεδονία. Οι Βούλγαροι παρέμειναν διχασμένοι και οι διαφωνίες τους εντάθηκαν τον Οκτώβριο του 1908. Στις αρχές του μήνα ο **Σαντάνσκι** δέχτηκε επίθεση και τραυματίστηκε σε καφενείο της Θεσσαλονίκης, ενώ οι σύντροφοί του **Μίτσεφ από τη Βράνια, Τάντσεφ από το Μελένικο** σκοτώθηκαν. Οι δολοφόνοι ήταν οι βοεβόδες

Τάνε Νικόλωφ, Ντάνωφ

. Το απόγευμα της μέρας εκείνης ο Σαντάνσκι και οι οπαδοί του είχαν πραγματοποιήσει συγκέντρωση για να διαδηλώσουν εναντίον της διακήρυξης της βουλγαρικής ανεξαρτησίας από τη Βουλγαρία. Θεωρήθηκε ότι η διακήρυξη αυτή αποτελούσε προοίμιο στην προσπάθεια να ενσωματωθεί η Μακεδονία στη Βουλγαρία, καθώς υπήρχαν πολλές φήμες ότι η οργάνωση των βερχοβιστών σχεδίαζε εξέγερση μεγάλης κλίμακας και εισβολή. Λεγόταν ότι κάπου 50 Βούλγαροι αξιωματικοί βρίσκονταν στη Μακεδονία, έτοιμοι να αναλάβουν την ηγεσία του κινήματος. Οι Νεότουρκοι οι οποίοι είχαν ενδείξεις για την ύπαρξη συνωμοσίας των βερχοβιστών με στόχο την ανατίναξη σηράγγων και αγωγών στους σιδηροδρόμους της Μακεδονίας, έλαβαν προφυλάξεις και αύξησαν τον αριθμό των φυλάκων και των φρουρών. Παρόμοια μέτρα λήφθηκαν στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Κοσσυφοπεδίου, όπου κυκλοφορούσαν φήμες ότι η Εσωτερική Οργάνωση συγκέντρωνε δυνάμεις και μοίραζε όπλα. Στις δύο αυτές επαρχίες οι Νεότουρκοι όχι μόνο ενίσχυσαν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις αλλά και διένειμαν όπλα στο ντόπιο τουρκικό πληθυσμό.

Η αντίθεση των Ελλήνων στο καθεστώς των Νεότουρκων οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στη δυσαρέσκειά τους για τον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών για το οθωμανικό κοινοβούλιο. Τα πρόσωπα που θα αντιπροσώπευαν τα σαντζάκια είχαν συμφωνηθεί από τις διάφορες παρατάξεις πριν την διεξαγωγή των εκλογών. Οι αντιπρόσωποι που είχαν επιλεγεί έπρεπε να λάβουν το χρίσμα των εκλεκτορικών συλλόγων που αποτελούνταν από τους εκπροσώπους κάθε καζά. Και οι εκπρόσωποι αυτοί είχαν επιλεγεί εκ των προτέρων, η επιλογή τους έπρεπε να επικυρωθεί με τη λαϊκή ψήφο και κάθε ψηφοφορία γινόταν με σφαιρίδια. Όλοι οι άρρενες πάνω από 25 ετών ήταν ψηφοφόροι πρώτου βαθμού. Ομάδες των 250-750 εκλεκτόρων αντιπροσωπεύονταν από έναν εκλέκτορα δευτέρου βαθμού, ενώ 100-300 εκλέκτορες δευτέρου βαθμού εξέλεγαν ένα μέλος για το κοινοβούλιο. Στα μεγαλύτερα πληθυσμιακά κέντρα, πάντως, σώματα των 750-1.250 εκλεκτόρων εκπροσωπούσαν το καθένα από δύο εκλέκτορες δευτέρου βαθμού. Πολλές δυσκολίες ανέκυψαν κατά τη σύνταξη των εκλογικών καταλόγων. Τόσο οι Έλληνες όσο και οι Βούλγαροι κατηγορήσαν τους Νεότουρκους για μείωση του αριθμού των ψηφοφόρων τους. Ο αριθμός των "εθνικών" ψήφων που αναλογούσαν σε κάθε σαντζάκι καθόριζε τον αριθμό των αντιπροσώπων που θα διέθετε κάθε "εθνότητα". Το σαντζάκι της Θεσσαλονίκης είχε το δικαίωμα να εκλέξει έξι βουλευτές, της Δράμας δύο και των Σερρών τρεις. Συνολικά στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης εκλέχτηκαν δώδεκα βουλευτές (έξι μουσουλμάνοι, τρεις Έλληνες, δύο Βούλγαροι και ένα Εβραίος). Στο βιλαέτι της Αδριανούπολης οι Έλληνες και οι Βούλγαροι διέθεταν από ένα μόνο αντιπρόσωπο.

Οι εκλογές πρώτου βαθμού πραγματοποιήθηκαν το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο. Στις 17 Δεκεμβρίου κηρύχτηκε η έναρξη των εργασιών του κοινοβουλίου με μεγαλοπρεπή τελετή, στην οποία ήταν παρόντες οι εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών Δυνάμεων.